

tikus nem hangsúlyozza kellő mértékben. A Vébel Lajos publicisztikájáról írt írás egyetlen hibája, hogy kritikátlan dicsőítés.

Tartalommutatója szerint fontos könyvnek gondolhatnánk Hornyikét, de csupán az anyag fele-harmada érdemi meg a kötetbe történő átmentést.

GEROLD László

TÜNDÖKLŐ ÚTTÖRÉS, ÚT NÉLKÜL

Hornyik Miklós: *Titokfejtők*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1988

Címében rejtélyes újabb könyvének anyagát tervszerűen rendezte el Hornyik Miklós. Első részében általános irodalmi kérdéseket vet fel, elidőz egy-egy klasszikusunknál, majd a modern magyar irodalom kiemelkedő, ma is élő alkotói felé haladva, Mészöly Miklós pályakezdését világítja meg, a másodikban pedig, ugyancsak a múlttól indulva, a jugoszláviai magyar irodalom alakulástörténetét és jelenét érintő elegyes szövegeket tesz közzé. A műszakilag ragyogóan megmunkált, tükrében kivételesen tiszta, sajtóhibáktól csaknem teljesen mentes kiadványt általánosságban a választékos stílus jellemzi. Nincs még egy írónk, aki szenvedélyesebben iszonyodna nyelvhasználatunk henyeségeitől, mint Hornyik Miklós. Igényessége parancsára olyan képleteket, megoldásokat, mondatszerkezeteket alkalmaz csaknem tüntetőleg, melyek az egyéni stílus sajátosságait meghaladva, akár egy elvont irodalmi nyelv alkotóelemei is lehetnének. S ezt a stílust, mindenekelőtt a kötet első részében, világirodalmi utalásokkal, párhuzamokkal dúsítja. Irodalomismereti vázlatait azonban, nyelvének kimunkáltsága ellenére, végül mégis szorongva olvassuk. Hogy miért, hadd illusztráljam egy kis kitérővel.

Németh László esszéinek metaforikus jegyei kapcsán nemcsak addig a lesújtó következtetésig megy el, hogy írónk „sorjázó szóképei pusztán szemléltető jellegűek, rosszabb esetben stílusdíszek, öncélú remeklések”, hanem egyúttal kimondja azt is, hogy a magyar esszé kereteit a nyelvi kifejezés tekintetében „kezdetleges fokon rekesztette meg”. Nem kívánok vitát kezdeményezni. Ha Hornyik Miklós így hiszi, ám legyen. Módfeltét zavaró azonban, hogy Ottlik Gézáról rajzolt két portréjában pontosan a Németh Lászlónál kárhoztatott szóképiség vezérli. Az *Iskola a határon* „titkos hatalmú könyvnek”, „prózában írt hatalmas szimfóniának”, „kozmosz nagyköltészetnek”, „meghökkentően bonyolult metszésű, legnagyobb keménységi fokú, szüntelenül sugárzó ékszerprózának” nevezi. Félreértés ne essék, nem maguk ezek a patetikus minősítések váltanak ki ellenérzést. Manapság, amikor a tudományosság és a fölényeskedő tudáskosság műhelyeiben egy-egy irodalmi mű gyakran a szakmai élvezboncolás pusztá tárgya csupán, akár örülhetnénk is

a lelkesülés efféle megnyilatkozásainak. A baj abban van, hogy Hornyik Miklós még csak kísérletet sem tesz rajongásának aladúcolására. Ottlik Géza „ékszerprózájáról” nincs analitikus szava, a *Minden megvanról* annyit közöl szűkszavúan, hogy a „legszebb magyar elbeszélés”, a „gazdagon áradó” *Budát* pedig, elemző kedve leghalványabb nyoma nélkül, az író „bravúrosan árnyékolt, feddhetetlen műgondja”, „intuícióval hitelesített, ragyogó szerkesztésmódja”, „fesztelenséggel palástolt művészi szigora” miatt dicséri. S ha mindehhez hozzávesszük, hogy sugallata szerint Ottlik Gézának „mérhetetlenül sok volt a mondanivalója”, akkor egyszerűen nem értjük, miért tér ki újra meg újra az elemzés elől, hisz épp a „mérhetetlen” *mérése* lehetett volna igazán izgalmas feladat.

Hasonlóképpen jár el a világirodalmi utalások, képzettársítások, párhuzamok esetében is. Tagadhatatlanul megnyerő, hogy vázlataiban ismételtelen kitékint a nagyvilágba, és Cervantestől kezdve Rabelais-n át Joyce-ig példák sokaságával próbálja plasztikusabbá tenni a magyar irodalom jelenségeiről alkotott ítéleteit. Csakhogy példái többször funkciótlank: csupán tájékozottságának megdemonstrálása céljából hozza fel őket. „Joyce nem dúlta szét az angol próza belső rendjét, Lautréamont sem zilálta szét a francia költészetet” — állítja példának okáért a Németh László metaforáiról szóló, idézett dolgozatban, majd kifejti, hogy velük szemben Szabó Dezső a „Péterfy fellépésétől számítható válaszféltéken pontos magyar esszéstílus tartós válságát idézte elő”. Úgy látszik, Hornyik Miklós az utóbbi időben a francia lírát és az angol próza belső rendjét is behatóan tanulmányozza, különben honnan tudhatná, hogy Lautréamont és Joyce, e „csüggesztő példák”, kiknek „művészi hiteles” tolmácsolásával is „adósak vagyunk önmagunknak” (a *Maldoror énekeinek* 1981-es fordítása is hiteltelen?), mit nem dúltak és ziláltak szét. S egyáltalán, a különbejárható világot teremtő alkotó szétzilálhatja-e a meglevőt, az irodalom évszázados vonulatait? Mindetvől függetlenül és mindezen túl elég Babits Mihály esszéírására gondolunk, s Hornyik Miklós Szabó Dezsőre vonatkozó világirodalmi digressziója máris darabokra hull.

Ezek a jelek és a hozzájuk hasonlók arra vallanak, hogy Hornyik Miklós a horizontális szerkesztés elvét követi vázlataiban, tisztán tündöklő felületeket, asszociációs hálózatokat hozva létre, ezek azonban, gondolkodásának természetéből következően, nélkülözik a mélység dimenzióját.

A kötet tán legambíciózusabb, ám megannyi kételyt támasztó fejezete *A hajlékteremtő*. Ebben a tanulmányban két háború közötti irodalmunk történetének egy olyan szépirodalmi mellékletét dolgozza föl, amelyről eddig csak szórványos reflexiókat, hivatkozásokat, általánosító összegezéseket olvashattunk. A *Vajdasági Írást* (1928—29) az *Ugart kell történetünk* című gyűjteményes kötet hozta közelebb hozzánk 1983-ban, a *Kalangyáról* (1932—44) könyv készült 1984-ben, Szenteleky

Kornél és Csuka Zoltán szervezői munkásságának „közbülső” organuma, *A Mi Irodalmunk* (1930—33) azonban jószerével mindeddig fehér foltnak számított. Hézagpótló tanulmányról van szó tehát, s alkalmassint épp ez tévesztette meg Hornyik Miklóst, midőn, Szenteleky vonzáskörébe jutva, irodalomtörténet-írásunk részeredményeinek radikális újraértékelése jegyében fogott hozzá munkájához.

„Ma már közfelfogásnak számít, hogy a jugoszláviai magyar irodalom 1918-ban, az államfordulat évében született meg” — írja a dolgozat elején, majd kisvártatva hozzáfűzi: „Kevésbé látszik valószínűnek, hogy kisebbségi irodalmunk eszmeileg és művészileg is naprakész: 1918 november—decemberében született volna meg.” „Nem igényel különösebb bizonyítást, hogy Hornyik Miklós már itt a felelőtlen csevegés eszközeivel él, hisz nem létező vitapartnernek dobja oda a kesztyűt. Egyáltalán nem utal azokra a forrásokra, melyek az állítólagos „közfelfogás” kialakulását elősegítették, s a „naprakész” megszületés vallóiról is simán megfedkeznek. Ehelyett, a tárgytól kissé elkanyarodva, hosszas vitába bonyolódik Bori Imrével arról, hogy 1918 előtt volt-e magyar „vajdaságiasság” vagy sem, s ha netán volt, az államfordulat után hatott-e irodalmi életünkre. Bár nemleges érvelése meggyőző, továbbra is válasz nélkül hagyja a kérdést, hogy a „vajdaságiasságnak” ugyan mi köze az immár „közfelfogásnak számító”, „naprakész” megszületéshez. Elfelelt volna, hogy a húszas évek vitáit, intézményesítési kísérleteit áttekintve épp Bori Imre mondta ki elsőként, hogy két háború közötti irodalmunk a „születésnek, a keletkezésnek, de a meg nem születésnek is jellegzetes és tünetértékű permanens állapotában élt és alakult”? Bori Imre e summázata épp húsz esztendővel ezelőtt látott napvilágot, s ha a kiagyalt „közfelfogást” nem is, literátorainak gondolkodását mindenképpen befolyásolta. Ilyenformán Hornyik Miklós csattanós „felfedezése”, miszerint „1918 történelmi, de nem irodalmi korhatár is egyben”, nem más, mint fából vaskarika.

A felelőtlen kérdésfeltevés térségén, ahol *lépten-nyomon Herceg János egyigaznak tételezett írásai mögé próbál bújni*, Hornyik Miklós tartatlan megállapításokra ragadtatja magát. Noha Kende Ferenc még 1935-ben is arra hívja föl a figyelmet a *Kalangyában*, hogy a magyar többségi magatartás „ezernyi megnyilvánulása él bennünk”, továbbra is kísért „megyeházi levegőből öröklött szellem”, a középosztályt pedig döntően áthatja a múlt, kíséri útjain, irányítja gondolkodásában, gátolja cselekedeteiben, Hornyik Miklós mégis kategorikusan kimondja: „Az államfordulat után majd egy évtizednek kellett elmúlnia ahhoz, hogy a jugoszláviai magyarság status quo-létszemlélete, kisebbségi öntudata kialakuljon.” Igencsak heterogén kisebbségünk egységes létszemlélete, öntudata, méghozzá a húszas évek végén? Tréfának is rossz.

Dolgozatának egy későbbi fejezetében *A Mi Irodalmunk* megjelenésével és megszűnésével kapcsolatos pontatlan adatokat lajstromozza *hosszú oldalakon át*. Szokatlan eljárás ez, a hasonló filoló-

giai kérdéseket lapalji jegyzetben szokták tisztázni a szerzők. Végül maga Hornyik Miklós is eltűnődik, szükség volt-e egyáltalán a pontatlanságok „túlzón aprólékos” számbavételére, s azt a következtetést vonja le, hogy igen, mert a „Szteleky szerkesztette mellékletéről ma már csak téves adataink vannak”. Ne törődjünk most azzal, hogy kizárólagosító megállapításával irodalomtörténet-írásunknak de még menyire létező, pontos adatait tagadja. Arra ügyeljünk inkább, hogy sugallata szerint hanyag irodalomtörténeteink föl se lapozták a forrásanyagot, hanem „egyszerűen kézről kézre adták a téves információkat”, melyeket aztán neki, Hornyik Miklósnak kellett kínos aprómunkával kiigazítania. Én... én... én... De hihetünk-e aránybontó ügybuzgalmának, ha maga is pontatlanságokat sorakoztat föl később? Úgy tudja, hogy a *Vajdasági Írásnak* van egy 1928. szeptember 18-i száma (a lap 1928. szeptember 23-án indult), hogy Dudás Kálmán „Magyarországra távozása előtt kiadta *Déli szél* című versgyűjteményét” (a könyv 1939-ben hagyta el a sajtót, Dudás Kálmán viszont 1947-ben még a „topolyai magyar gimnázium tanára”, mint a *Téglák, barázdák*-ból tudjuk), hogy Fekete Lajos „forradalmi indulatú” költő (holott indulatai sokkal inkább a miszticizmus felé hajlanak). Kárörvendjünk? Nem tesszük, alászállásunknak fontosabb állomásai is vannak.

Hornyik Miklós újraértékelő intenciói *A Mi Irodalmunk* programcikkeinek, vitáinak ismertetésekor tetőznek. Abból indul ki, hogy tanulmányainak és cikkeinek tanúságaként Szteleky Kornél „gyakran csak irodalmi témát keresett politikai gondolatainak kifejtéséhez”. Ezel nincs és nem is lehet vitánk, azt azonban már igen furcsállom, hogy az irodalmi és politikai nézetek egybefonódását problémátlannak látja Sztelekyknél. Hogyan, két háború közötti irodalmunk annyira rendhagyó lett volna, hogy sajátosságaival háttérbe tudta szorítani az irodalom és a politika alapvető, hogy ne mondjam, örök ellentmondosságát? Vagy arról volna szó, hogy a kisebbségvédő politikum rendszerint harmonizál az irodalommal, a többségi, a hatalmat gyakorló viszont soha? Akárhogy véli Hornyik Miklós, értekező prózánk tényeit ezúttal is mellőzve, kioktatón leszögezi: „Stílustörténetileg osztályozzuk, eszméileg elbíráljuk és esztétikailag minősítjük a kisebbségi korszak irodalmi műveit és programjait, de óvakodunk attól, hogy a korabeli kisebbségi helyzetről valamit is mondjunk.” Itt ismét nem annyira az a fontos, hogy prekoncepciója érvényesítése kedvéért mi mindent hallgat el, hanem inkább az, hogy a súlyt az irodalomról a kisebbségi helyzet áldatlanságára helyezi át. Akár néhány oldallal később: „A harmincas évektől kezdve napjainkig sokan idézték Szteleky vonatkozó sorait, többnyire gúnnyal, megvetéssel; sikerült is kellőképpen lejáratniuk »szeressük azt, ami a miénk« jelmondatú programját — bírálói és ellenlábásai csupán a lényegről: e program társadalmi háttéréről és politikai összetevőiről, a kulturális életlehetőségeitől megfosztott magyar kisebbség korabeli állapotairól feledkeztek meg.”

Szó se róla, Szenteleky programjáról sokáig csakugyan a korabeli társadalmi háttérnek és a kisebbségi helyzet adottságainak figyelembevétele nélkül szóltak egyesek. Kapásból hivatkozhatnék szerzőre, ki balos elfogultsága védőbástyája mögül már-már profasiszta eszmeiségű íróként láttatta Szentelekyt az ötvenes évek elején, s említhetnék későbbi dolgozatot is, amely a vidékiesség báva megtestesítőjének vélte őt csupán. De vajon ezek a leegyszerűsítő, dogmatikus, két háború közötti irodalmunk fő vonulatának nyomorúságáért Szentelekyt személyes felelősséggel is terhelő szövegek elfogadható támpontot jelentenek-e ahhoz, hogy ma, „posztmodern korunkban”, amikor erre felénk könyökük roncsolta karrieristák egy olyan Európáról álmodoznak, ahol a hagyományoktól kezdve a nemzeti könyvtárákig és színházakig minden fölös teherré fog válni, hogy ma a másik véglet felé tájékozódjunk, s a bálványfaragás tőzsomszédságában minden egyéni rövidzárlatért, tévelygésért is a korabeli valóságot hibáztassuk? Aligha. Márpedig Hornyik Miklós épp ezt teszi. Ha a *lényeg* a társadalmi háttér, a politikai egygűrthatók, a magyar kisebbség áldatlan helyzete, mint hirdeti, akkor nyilvánvaló, hogy Szenteleky programjának összes eszmei és esztétikai ellentmondása csakis *periferikus* lehet. Nehéz megbékélni ezzel a nézettel. Ma már megvan hozzá a távlat, hogy a külső és belső ellentmondásokat egyaránt mérlegre téve, viszonylag teljes képet alkossunk Szentelekyről, anélkül hogy a komplex elemzés odaadását, áldozatkész szervezői munkájának szerepét és jelentőségét leértékelné. Ha viszont a jelenségek összességéből kiemelünk és elkerítünk valamely „lényegét”, mindegy, hogy milyen ideológiai meggondolásból, óhatatlanul vétünk az igazság ellen.

Nem véletlen hát, hogy ezen a süppedékes talajon Hornyik Miklós csakhamar a következő konstatációt fogalmazza meg: „Közép-Európában, az etnikai tarkaságok között, a regionális vonzódásoknak jóval több a jogosultságuk, mint a nemzetileg homogén országokban.” Micsoda képtelenség! Hiszen ha a regionális vonzódás maradandó esztétikai értékeket teremt, a jogosultság kérdése fel sem merülhet. Az érték itt is, ott is érték, semmiféle program vagy célkitűzés nem kérdőjelezheti meg, ha viszont az értékkeremtés mozzanata elmarad, a levegőtlen, parlagi regionalizmust a kegyeskedő mitizálás sem húzhatja ki a kátyúból. Ugyanitt, a zavart tovább növelve, a „beolvadás elleni harc” ismérveit sorolja elő Hornyik Miklós, anélkül, hogy az asszimiláció válfajait megkülönböztetné. Szentelekyre hivatkozik, de jellemző módon ezúttal nem idézi, majd miután a „nemzeti önérték” és az „emberi méltóság” hatásvadász szólamait felröppenti, egy merőben abszurd receptnél állapodik meg: „Aki kellő időben olvassa el a *János Vitéz*t meg a *Toldit*, *A kőszívű ember fiait* és az *Egri csillagokat*, nem elveszett lélek a magyar kultúra számára.” Teljes káosz — egyetlen mondatban! Gondoljuk meg, amennyiben valaki Balassit, Csokonait, Berzsenyit, Adyt, Kosztolányit, József Attilát stb. olvas, „kellő idő-

ben" és ragyogó érzékkel, elveszett lélek az ún. magyar kultúra számára. Ha viszont a Hornyik Miklós által felsorolt műveket böngészi, szemernyi esztétikai fogékonyság nélkül akár, nyugodtan lemondhat az anyanyelvi iskoláztatásról, az anyanyelvű sajtóról, rádió- és televízióműsorokról: az út végén a megváltottak paradicsoma várja. Csaknem hihetetlen, hogy válságok között győtrődő korunkban Hornyik Miklós nem megalapozott, széles körű *kultúrát* kíván a különböző nyelvű embereknek, kik közül a kisebbségben élők épp kulturáltságuk fokától függően tartják meg és ápolják vagy hagyják parlagon anyanyelvüket. Úgy látszik, valahol út közben elfeledte Kazinczy szép sorát: „Nékem az emberiség, s Pest s Buda tája hazám.”

Ebben a fejezetben a *Titokfjótók* írója szemlélatomást azonosul a Szenteleky-féle program politikai mögöttesével, sőt olykor meg is hosszabbítja az egykori erővonalakat, hogy aztán az útjában álló akadályokat félresöpörve, tervszerűen időfelettivé próbálja tenni azt. Érdekes azonban, hogy a tanulmány további fejezeteiben, amikor már a melléklet *szépirodalmi vonatkozásait* fürkészi, túl tud lendülni a holtponton. Mintha csak régi kritikai érzéke támadna fel halottaiból, most már nem hallgatja el, hogy tételeit Szenteleky a „folyton alakuló viszonyokra igyekezett alkalmazni, s ez önellentmondásokba, kompromisszumokba vitte”, hogy elképzeléseinek „kisebbségi eszmei tehertételei” is vannak. S a dolgozatba betóduló frissebb levegő áramában most már fontosnak látja idézni Babits Mihály gondolatát is az erdélyi regionális öntudatról, amely „kedvezett a dilettantizmusnak, és nem kedvezett a kritikának”. Végre hazaérkezett tehát, s erről mi sem tanúskodhat meggyőzőbben, mint hogy a melléklet „sok-sok nyafogó-selypegő költeményét, otrombán életes anekdotáját és idegen parfümtől illatozó szalondrámáját” fölényes iróniával elmarasztalja, *A Mi Irodalmunk Almanachja* kapcsán pedig a „harsány kolompszó”, a „fáradt vidékiesség”, a „tematikai és ízlésbeli zűrzava:” fogalmait emeli ki. Sőt a gyönyörteli ironizálás pillanataiban a melléklet „kitenyésztert tehetségei”-nek felrója azt is, hogy „csak elvétve tesznek tanúságot valamiféle »kisebbségi öntudat«-ról”. A feddést, mellesleg, meg is érdemlik, tenném hozzá hal-kan, hiszen olyasmit herdáltak el, amit mint láttuk, Hornyik Miklós már a húszas évek végén kalandozva a jugoszláviai magyarságnak adományozott.

A szellemes minősítések görögtüze, sajnos, teljesen elfödi a melléklet irodalmi anyagát. Hornyik Miklós rámutat ugyan, hogy a két költő-felfedezettnek, Bencz Boldizsárnak és Dudás Kálmánnak *A Mi Irodalmunkban* közölt korai versei „közül is kiszűrhetők értékek”, ám a szűrés műveletére nem vállalkozik; felhívja rá a figyelmet, hogy a mellékletben Szirmai Károlynak húsz, Herceg Jánosnak pedig nyolc novellája jelent meg, de magukról a novellákról egy árva szót sem szól; Csuka Zoltán és Fekete Lajos verseit, Börcsök Erzsébet és Farkas Geiza írásait úgyszintén kiemeli a dilettáns szövegek „törmelékhegyéből”,

anélkül azonban, hogy legalább pillanatokra elemzés tárgyává tenné őket.

Az eszmei és politikai vonatkozások erőltetett újraértékelésébe, úgy látszik, belefáradt kissé, s így igazi feladatát, a melléklet szépirodalmi közleményeinek felmérését már nem végezhette el. Nem túlzás épp ezért végkövetkeztetésként kimondani, hogy *A hajlékteremtő*t elsősorban a feltárt és közzétett adatok avatják fontos dokumentummá, még inkább a dolgozathoz szervesen hozzátartozó repertórium, amely azonban a kötetből kimaradt.

A *Titokfejtők* legkülönösebb, irodalmi életünkben és könyvkiadásunkban egyaránt rendhagyó részét a *Metszéspontok, párhuzamok* című utolsó fejezet képezi. Hornyik Miklós itt alkalmi írásainak korántsem üde mezei csokrát nyújtja át a nyájas olvasónak. 1982-ben például vázlatos összefoglalóban ismertette a Forum Könyvkiadó előző évi produkcióját, s bár a megjelent könyvekről természetesen csak semmire se kötelező nyúlfarknyi ítéletet mondhatott, az írást mégis besorolta a kötetbe. Hasonlóképpen járt el a Középszintű Művészeti Vetélkedőjéről írt alkalmi tudósítása, a Kopeczky Lászlóról szóló alkalmi méltatása, a Vujičić D. Stojannal és Szeli Istvánnal készített, ugyancsak alkalmi interjúja esetében is. Az esetlegesség minden szimp-tómája együtt van itt, a tarkaságból csak a *Műkedvelőkről* írt kritika emelkedik ki részben. Terjedelmi gondokkal küszködött volna Hornyik Miklós? Nem bízik talán az utókor bátor tekintetű kutatóiban, kik összegyűjtött műveit tető alá hozzátják egykoron? Esetleg úgy véli, hogy amit csak leír, föltétlen és mihamarabb kötetbe kívánkozik? Alighanem mégiscsak ez utóbbiról lehet szó, mint *Az alapozó* című „memoár-esszéje” is sejteti. Az emberi hiúság, tudom, félelmetes démon, kisebb-nagyobb mértékben mindnyájunkban ott neszez, mégsem hiszem azonban, hogy Szeli István, aki mindig is az elérhetetlen teljesség bűvkörében alkotott, megérdemelte volna a megemlékezésnek ezt a visszás, önfelmutatóan szembedicsérbő, törleszkedő gyöngyszemét.

A kötetet Hecceg János recenziójának részletei zárják. Meglepő, hogy jeles prózaírónk milyen pazarló bőséggel dicséri Hornyik Miklós rendkívüli tájékozottságát, elemző hajlamát, tárgyilagosságra törekvő judíciumát, közvetlen hangvételét, írásainak magas nívóját. Erről, kritikám nagy részével összhangban, Szenteleky egy Fekete Lajosnak írt levele jut eszembe, melyben egyebek között ezt olvashatjuk: „Nagyon örülnék, ha közölnéd velem, hogy ki írjon könyvedről az *Írásban*? Én nagyon szívesen írnék, csupán azt nem tudom, nem lenne-e fonák és ízléstelen, ha én dicsérnék, akit Te éppen felmagasztaltál.”

Megnyugtató tudni, hogy Szenteleky Kornél, akihez feltehetőleg a „boldog maradék” is vissza-vissza fog térni — a dicséretet sohasem írta meg.

UTASI Csaba